

(1/a) Az Istennek es az ő Sz. Fianak az Jesus Christusnak igaz esmeretiről es az Szent Lelek felől valo igaz ertelemről iratott t[udomány].

Jóllehet Palaeologus Jakob az ő könyvének kezdeti[ben], kit tizenkét napi könyvnek nevez¹, megmutatja a háromság istenséget emberi találmánynak lenni, mer[t] e világi bölcsek nem a Szent Írásnak természet szerint való folyásából, hanem emberi gondolatok szerint való hamis ítéletből formálták az ő maguk tisztességének kereséséért.

Miért pedig hogy e világiak kezdettől fogva a külső tekintet szerint ítéltének mindenkor, nem a belső jóság szerint, könnyen utánuk hajlottanak a külső méltóságbeli tanítóknak, mert ők nem azt nézik, amit mondanak, nem azt ítélik, hanem arra néznek, aki mondja. A bölcsesség között választást nem tesznek, hogy két féle legyen, mert e világnak bölcsessége világi, a lelki embernek bölcsessége mennyei.² Egyik külső tudományban forog, mesterségekben, emberi találmányokban, emberi okoskodásokban, nyelveknek tudásában etc. Választást teszen Krisztus a két féle bölcsesség között, mikor azt mondja Péternek: Nem bölcselkedel azon, ami Istené, hanem azon, ami az embereké. Mar.8. Iac. Az emberi bölcsesség testi, és amint a test romlandó, ekképpen az elmulandó.

(1/b) Kezdeté és jele a mennyei bölcsességnek az Istennek félelme, mely ha kiben nincsen, ha ez világ bölcsnek tartja is, ugyan bolondnak ítéltetik az Istentől. Mindeneknek felette azért két fő dolog kívántatik emberben: első, hogy az igaz Istent igazán ismerje, második, hogy ő magát, ki legyen, eszében vegye. Az első nélkül a másakra senki nem juthat.

Kezdetől fogva azért minden időben kevesen voltak, kik erre a bölcsességre juthattanak volna, kinek kiváltképpen való okát a vakmerőséget találjuk, akár a felfuvalkodást³. Erre néz Lactantius, mikor így ír: Igazán neveztettenek a világi bölcsek philosophusoknak, mert mind éltig keresik a bölcsességet, de soha meg nem találják, mert nem ott keresik, ahol megtalálnák, mert úgymond az ég alatt való népek közül csak egy nemzetnek adta az Isten azt.⁴

¹Jacobus Palaeologus, *Catechesis christiana dierum duodecim*, modern kiadása Růžena Dostálová gondozásában Varsóban jelent meg 1971-ben, magyarul *Földi és égi hitviták* címmel Nagyillés János fordításában, válogatta Balázs Mihály, A Dunánál Könyv- és Lapkiadó, Bp., Qui One Quint Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. Itt valószínűleg az első párbeszédre gondol.

² Margón: sapientia duplex, divina et humana

³ Marginália: paucitales... temeritas et superbia seu ambitio philosophi dicuntur

⁴ Az idézett mondat valószínűleg a híres egyházatya fő művének (*Divinarum institutio libri VII*) harmadik könyve első fejezetéből való. Lactantius rendkívül népszerű volt az unitáriusok között, fő műve bázeli kiadásából több példány is van az Unitárius Kollégium gyűjteményében. Az egyik (1543-as) kiadás tulajdonosa a híres nyomdász család tagja, Makai Nyíró István volt. E példány jelzete U 62769. A mondott fejezet a 95. oldalon található.

Erre néz Krisztus, mikor azt mondja a Samáriabeli pogány asszonynak: Mi, zsidók, tudjuk, kit imádunk, de ti, pogányok, nem tudjátok.

Ismét: az üdvösség a zsidóktól vagyon.

Erre néz Pál apostol is, mikor azt mondja: Miben haladja meg hát a zsidó a pogányt? Sokban mindenképpen. Elsőben, hogy őreájuk bizattattanak az isteni jelenések, hogy ha némelyek ugyan hitetlenek voltak is öközülük, valyons azoknak hitelenségek semmivé teszi-e az Istennek kötését? Távol legyen. Értsed pedig micsoda kötésről szól itt Pál, kiről az Isten így szól a prófétaknál:(2/a) Akkor szűnik meg az én népemtől az én kötése, mikor a nap és a hold elmúlnak.

Úgy van, hogy másutt Pál apostol a zsidókat vakoknak mondja.⁵ De ugyanott megmagyarázza, miben vakok. Tudni illik rész szerint, és nem mindenestől vannak vakságban, hanem amint Krisztus sír vala rajtuk, hogy az ő látogatásuknak napját meg nem ismerték, és hogy kívánják úgy napot látni, de mindaddig sem láthatják meg, mígnem ahhoz jutnak, hogy örömet megmondanak ha láthatnák: Áldott aki jött az Úrnak nevében. (Luc 14) Ezt hozta az a vakság nekik, mivelhogy nem hittek Krisztusnak, mert ha hittek volna, úgy lett volna dolguk mind a világ végezetig, amint Zakariás éneklí.⁶ De mivelhogy elmulatták akkor, számkivetésben vannak az Mózes átka szerint, mikor pedig a pogányoknak ideje beteljesedik, amint azon Pál mondja, akkor az egész Izráel megszabadul, mert elvetették a Mózes fátyola szívükről, mely mondásnak értelmét lásd meg a mi doctorunknak, Theodosiusnak írásában, az Sommerus János könyvének, kit Károly Péter ellen írt volt előljáró beszédi között⁷. Amaz mondásról is: Aki tagadja a Fiút, annak Atya is nincsen, lásd ugyanazon írásában, azon Sommerus Jánosnak a megigazulásról, a quinti könyvvel előtte,⁸ honnét világosan megtanulhatod, hogy a zsidók vaksága nem az, hogy az Istent nem ismerjék, sem nem az, hogy az írást igazán nem magyarázzák, és hogy nem örölkük írja János azt, hanem azokról a pogányokról, kik Krisztusban való hit által lettenek vala Istennek népévé. (2/b) És ha ezek közül valaki megtagadja vala a Krisztust, ismét Isten nélkül leszen vala, de a zsidó minthogy nem a Krisztus által való hit által lett Isten népkévé, eképpen avval, hogy Krisztusban nem hitt, ugyan nem szakadt ő el az Istentől, hanem csak a boldogság haladott el tőlük, amelyről

Marginália: Psal. 113, hebraeis data est sapientia et ab illis nos habemus

⁵ Magón: Rom 11, quomodo iudai caeci

⁶ Magón: caecitas idaeorum quae

⁷ Johannes Sommer, *Refutatio scripti Petri Caroli*, Krakko, 1582. Theodosius előszavának modern kiadását lásd Dán Róbert, *Matthias Vehe-Glirius. Life and work of a radical antitrinitarian with his collected writings*, Akadémiai Kiadó, Bp., E. J. Brill, Leiden, 1982, 247-253.

⁸ Johannes Sommer, i.m.

Zakariás szól, mely ugyan nem múlik el, noha elhaladott, mint oda fel megmutogattam.⁹ Amint Dávid király mondja pedig, ismertetett az Isten zsidóságban, ami nézett arra: mindenkor csak így ismerték a zsidók mint most, mert afféle mondások: Senki nem ismeri az Atyát csak az Fiú¹⁰, ismét: Ez az örök élet, hogy tégedet igaz Istennek megismerjük és a Jézust Krisztusnak; Senki nem látta az Atyát, hanem a Fiú beszéllette ki minekünk; ismét: Az istenségnek teljessége a Fiúban lakozik, tudni illik a Krisztusban¹¹, ismét: Az Isten jelent meg a testben, ismét: Aki engemet lát, az én Atyámat látja, ismét: Én és az én Atyám egyek vagyunk, ismét: A törvénynek vége a Krisztus, ismét: Ki mikor Istennek beszéde volna etc., ismét: A Krisztus az Istennek kiábrázolt képe.¹²

Ezek, és ezekhez való mondások nem az Istennek állatjának ismeretéről mondattatnak, hanem hogy az Istent, ki egyedül Isten, igaznak ismerjük, mint ki a Jézus Krisztus által minden ígéretet, valamit a törvényben, a prófétákban eleitől fogva megígért, az ő népének beteljesítendő volna. És ha hittek volna Krisztusnak (3/a), kiből így az istenségnek teljessége vala, mert ő általa mindent beteljesített vala, így örök életek lett volna. Ezekben vagy az egyenlőség, nem az állatban. Ebben, az ő akaratjában nem ismerik meg az Istent. Maga Krisztus így beszéli vala ki, hogy ha ő benne hisznek, valóban szabadok lesznek. Mondám, hogy ezt tudja vala a Fiú, de a zsidók ebben, hogy az Isten ez által a Jézus által meg akarná szabadítani, nem ismerik vala az Istent, azaz nem tudják vala ebbéli akaratját Istennek, és nem hiszik vala, hogy a Jézus volna a Krisztus, a megígértetett Messiás.¹³ Mind csak ez volt a vetekedés Krisztus és a zsidók között, ami pedig néz az Istennek állatjára, abból mindenképpen egy volt Krisztus a zsidókkal.

De a háromság Isten vallók, avagy akik egy Istent vallnak is, de azért Krisztust imádják, az Írásnak igaz folyásának nem igaz magyarázatja miatt és tudása miatt tévelyegnek.¹⁴ Néhol a zsidó frázisnak nem tudása miatt, mely minden nyelvektől különbözik. Egyik ok a zsidó törvények deákra hamisan való fordítása, mert a pogány bölcsek szinte úgy cselekedtek a tiszta és szent törvénnyel, mint amely álnok ötvösnek szép fényű aranyat adnak kezéhez, de ő, mint álnok mives, elveszen a tiszta aranyban, s rezesen helyében, és így elegyíti meg. Így cselekedtek a fordításban.¹⁵ A magyarázatban is hasonlóképpen letették, avagy elő sem vették az igaz mértéket, akivel igazán szoktak volt mérni, a tiszta aranyat, hanem álmértékkel

⁹ Margón: non ex fide Jesu populus Dei facti sunt iudaei

¹⁰ Margón: vide congeriem

¹¹ Margón: plenitudo divinitatis, Deus manifestatus est in carne

¹² Margón: haec verba non de essentia Dei, sed cognitione intelligenda

¹³ Margón: Iesus Nasarenum esse Christum iudaei non credebant

¹⁴ Margón: trideisti et dualisti errant

¹⁵ Margón: versio depravata

mértek, azaz amint hamisan fordítottak, hamisan is magyarázták, és leszállott a bálványozó atyákról a maradékokra.

(3/b) És ha mind éltig így lett volna azt tartják, mert nem tudják, hogy különb volt, tudni sem akarják, hanem amint az anyjuk tejével beszopták, szokásból csak azt vitatják, akiből megtanulhatnak az igazságot azt mindjárt ellenségnek kiáltják, nehéz nekik hogy látják is. Ez az, mit oda fel megmondék, hogy a vakmerőség oka a tudatlanságnak, és a gonosz akaró lélekben nem megy a bölcsesség, mely mennyei.¹⁶

Szóljunk azért azokról is rend szerint, kiről ide fel emlékeztünk. Először a hamis fordításról mint [olvashatatlan szó] 6 Esa 9 Így szól Ésaías: Gyermekek született minekünk, a fiú adatott minekünk. És hívja az ő nevét a csodálatos, tanácsos, erős Isten, az örök időnek Atyja (mondom, hogy ez az Isten a gyermeknek nevét) békességnek fejedelmének. Nem mondotta azt Ésaías, hogy hívatatik a gyermek Istennek,¹⁷ igaz zsidó betűben soha azt nem találják, hanem az az álnok ötvös a fényes ezüstöt vagy aranyat így elegyíti meg. Rakva a deák Biblia afféle konkollyal, megszámlálhatatlan vagyon efféle, mind az ilyenből hányogatják ők a háromság istenséget.¹⁸

Szóljunk a frázisról: Teremtsünk embert, kit mikor mi azt mondjuk, hogy a méltóságért ír Mózes így az Isten felől, és nem azért, hogy az Isten számszerint nem egy volna,¹⁹ azt mondják a háromságosak, hogy csak mi költjük ezt, mikor meg akarjuk bizonyítani, hogy igaz a mi értelmünk, nem várják, nem hallják meg: (4/a) minden nyelvekben e világon megvan ez a szertartás, hogy a méltóságért élnek egyféle mondással, mikor egy személy több számban nevezi magát, mint a fejedelmek szólnak magukról. Ha csak egy is a fejedelem, azt mondja: mi, így szólnak s így írnak is felőle, mely rendtartás a zsidóktól szállott a több nemzetségre, mert az főbb nyelvű a többinél, azaz kútfő.²⁰ Hogy pedig a zsidó nemzet kezdettől fogva így értett s így szólt, s így írt is az Isten felől, ím megmutatom, hogy annyira közönséges tudomány és értelem volt öközöttük, hogy még a község is, sőt még az asszonyállat is értette ezt a rendtartást, mint a példák: mikor a pusztában volt a zsidó nép, és borjú képet imádnak vala, azt mondták mikor környülle táncoltanak volt: Ezek a te Istenid, oh Izrael, maga csak egy vala a bálvány.²¹ A méltóságért és becsületért több számba nevezik vala, úgy mint kit ők Isten gyanánt imádnak vala.

¹⁶ Margón: in spiritum bravum non intrat sapientia

¹⁷ Magón: puer non dictus est Deus

¹⁸ Margón: ignorantia phraseorum facit errorem

¹⁹ Margón: Gen 1, faciamus hominem

²⁰ Margón: memoriae commentamus

²¹ Margón: quod unum multae... unum sunt et tamen multi dicuntur Dei

Más példa: mikor a varázsló asszony a Sámuel képét feltámasztotta Saulnak, kérde vala Saul az asszonyt: mint látsz? Felel az asszony s azt mondja: látom, hogy istenek jönnek fel, maga csak egy vala, Sámuel. Nem a számnak több voltáról ír Mózes úgy az Isten felől, mint oda fel megmondám, mint alább írja azon Mózes: És teremti az Isten az embert, amely egy Isten azt mondta vala, teremtsünk embert.

A kígyó is mikor azt mondja Évának: (4/b) Ha esztek az almában, olyanok lesztek, mint az Istenek, az is hasonló frázis, mint az, kiről ide fel szólék.

Más féle frázisról is szóljunk: És esőt ada az Úr az Úrtól,²² itt is azt mondják a háromságosak, hogy egyik úron Krisztust kell érteni etc. Maga Krisztus nyilván mondja, hogy az ő Attya ad esőt mind a jóknak s mind a gonoszoknak, azon Isten támasztja fel a napot mind a jókra s mind a gonoszokra. Ez Isten cselekedett csodákat mind a Krisztus által (kikről ezután szólok). Azért itt is a frázisnak nem értése hozta a bálványimádást, mert efféle frázissal rakva a zsidó írás, és tulajdonsága a zsidó nyelvnek (!) efféle frázis. Megmutatom példákkal: Monda Jósiás király Asaliának, ez király szolgájának, nem mondja azt, hogy monda a király az ő szolgájának, hanem mégis mondá a király, azaz király szolgájának mondta. Mint itt azért hogy nem kettő volt a király, szinte úgy amott csak egy volt az Úr, ki esőt adott az Úrtól.

Más példa: Így szól Lámek az ő feleséginek: halljátok meg Lámek feleségi. Nem azt mondja, hogy halld meg Lámek felesége, hanem hogy meghallják a Lámek feleségi, maga csak egy felesége volt Lámeknek.

Az Írásnak pedig igaz magyarázatja mi volt az Istennek gyülekezetében az apostolok idejében, másképpen magyarul is megírták a mi atyánkfiai²³. De erről világosan írt a mi doktorunk, Theodosius az írásban, kiről oda fel emlékezem, tudni illik a Sommerus Károly Péter ellen írt könyvének²⁴ (!) előljáró beszédi között. Más könyvben is bőven írt (5/a) ezen dologról, mely könyvét ím így kezdi el: Szent írás kívül Isten felől és az ő akaratja felől nem kell szólni²⁵, ott azért bőségesen tanulhatsz az írásnak igaz magyarázatjáról és annak minden módjáról.

De hogy itt is emlékezzem róla és megmutassam, hogy a sok külömb-külobb vallásoknak és a pogány bölcs doktoroknak az ő agyaktól talált külömb-külobb sok hamis tévelygések az írásnak igaz magyarázatjának nem tudása miatt következnek. Ezt hozta mindenkor a felfuvalkodás a jobbágyi bölcseknek, hogy a tisztességkivánás miatt tanulni soha sem

²² Margón: Gen 19, Igitur Deus pluit super Sodomam et Gomorram sulphurem et ignem a Domino de caelo.

²³ Több unitárius értekezés született erről. Nem tudjuk, melyikre gondolhat.

²⁴ Johannus Sommer, *Refutatio*, Theodosius, azaz Glirius előszava.

²⁵ Matthias Vehe-Glirius, *Mattanjah, das ist ...die ware Christliche Religion aus der Bibel...grundtlich tractirt*, [Cologne, 1578], magyar fordításban Matthias Vehe-Glirius, *Istemismeret és más írások*, ford. Ruttner Tamás,

akartanak, hanem csak tanítani. A tisztességet és annak eleitől fogva igaz határozásit általhágták hírnévkeresésért. Agyakból ha mi vallást talál ki mint Calvinus, Luther, Mahumet, a Görög Pátriárcha és a Pápa, közönséges mondás és nem igaz a regula, örökké való megtartás nélkül. Ismét: a mondást kell a dologhoz szabni és nem a dolgot a mondáshoz.²⁶

De [olvashatatlan szó] ugyan ki mi volt az írásnak igaz magyarázatjának módja. Minden Szent Írást aki igazán akarta magyarázni, ezt meg kellett tartani, hogy a magyarázat az Istennek törvény[é]nek fundamentomit avagy azoknak gyökerét el ne fordítsa. Ennek pedig ilyen okon kellett így lenni, hogy ebben a rendtartásban mind e világi egy értelem volt, hogy mind Isten törvényében s akár igazban, költöttben ezt tartották igaz magyaz (!) magyarázatnak avagy ezt ez regulát kellett a magyarázatban követniük. Viszontag a kisebb próféta nem lehet a nagyobbiknak regulája. Ismét: aki valamely fundamentumot vagy annak gyökerét tagadta, (5/b) ezt Istentől elszakadt embernek tartották. Mindezekről lásd meg Theodosius írását, kiről oda fel több helyen is emlékezem már.²⁷

Bár ezt tévelygésnek mondjuk egyik okának lenni, tudni illik a hamisan csinálást avagy hamisan való construalást²⁸, mint ahun János azt mondja: Ez az igaz Isten és az örök élet,²⁹ ezt a bálványozók a constructioval Krisztusra magyarázzák, maga az a szent apostol nem pogány volt, hogy embert vallott volna Istennek, hanem így ír János ott: Tudjuk, hogy az Isten fia eljött és értelmet adott minékünk, hogy megismerjük azt, aki igaz, tudni illik az Istent, akinek ő fia vala, mely ismeretet itt is érts úgy, mint oda fel megmondom az igének beteljesítéséről, és így ha ezt elhisszük az igazban az ő fiában a Jézus Krisztusban, igaz követben, ki nem magától szól, hanem Isten képében szól, amely Istennek ő fia, amely Istennek akaratját hirdette. Ez az igaz Isten és az örök élet, mert amint mondám, ha elhitte (!) volna a Krisztus szavát, amit Isten akaratja felől mondott, örök életek lett volna, mert világvégezetig, amint Zakariás énekli, olyan boldogul éltek volna, mely élet után aztán örök élet következett volna.

Ismét Pál apostol az Istennek az ő ajándékot előszámlálja, és szokás szerint azokért az Istent áldja így szólván: Az Isten, ki mindenekben vagyon, avagy kitől mindenek vannak, állandó mindörökké. Hogy a mondás előtt Krisztust is említi úgy, mint Istennek olyan nagy és fő ajándékot, itt is az Isten nevet hamisan őreá magyarázzák a bálványozók, maga e nagy

Bp., 1984. (Prométheusz Könyvek)

²⁶ Margón: Regula non recta quae non servatur. Sententiam rei non rem sententiae accomodari. Si vis bene interpretari sacra quae observ[anda]

²⁷ A sokat idézett Sommer-előszóról van szó.

²⁸ Margón: constructionis ignorantia errorem parit

Erasmus, kinél egy nagyobb, bölcsőbb ember nem volt a háromságosok között, nyilván megmutatja az Új Testamentum könyvében való annotációjában,³⁰ hogy a mi magyarázatunk itt megáll.³¹

(6/a)Ezen Erasmus ugyan a Jánosnál való mondást is, kiről oda fel szólék, inkább javallja így, amint mi magyaráztuk. Maga Erasmus nem volt egy vallásban velünk, de megtartotta ezt. Szent Máténál is a Krisztus szavát hozzák be: Menjete el és tanítsatok Atyának, Fiúnak, Szent Léleknek nevében, megkeresztelvén őket.³² Ők nem így construalják, hanem: menjete el, tanítsatok és kereszteljete Atyának, Fiúnak és Szent Léleknek nevében, mintha Krisztus ugyan így hagyta volna hogy cselekedjenek mint a mostani bálványozók cselekednek, hogy az igéket a gyermek fejére olvassák. De a keresztségről másutt eleget írtak a mi doctorink, , most én azt nem forgatom etc., hanem az constructiot, hogy soha Krisztus nem mondta amint construalják a bálványozók és bizonyosságát, mert soha senki nem látta az apostolok írásában, hogy az apostolok mind a háromnak nevében kereszteltek volna, és ez igéket a kereszteléskor elolvasták volna,³³ mint ezt világosan Eusebius³⁴, a háromságos doktor megmutatja, hogy a Krisztus az ő maga nevében hagyta, hogy megmosogassák a híveket avagy megtérteket. Az eventus is megmutatja, mert a mosogatás csak Jézus nevében volt, mint ím Fülöp szól az eunuchusnak: Ha teljes szívből hiszed, hogy a Jézus legyen a Krisztus, úgy szabad avagy illik megmosódnod, mert a Krisztusban való hitért adatik vala Szent Lélek a híveknek Istentől az apostolok által, és a Szent Léleknek elvételére készítik vala a híveket a mosogatással.³⁵

Imez igéknek pedig értelme: Tanítsatok Atyának, Fiúnak, Szent Léleknek nevében etc. ím ez: (6/b) menjete el immár, tanítsatok személyválogatás nélkül minden nemzetet, kire nem csak én magamtól küldlek, hanem Atyám nevével, mert ő adott énnekem titeket, hogy az én nevemet viseljétek. Engemet ő Krisztusának hirdettesetek (!). Ez pedig az én felőlem való bizonyágtétel megerősítettik Szent Léleknek kiöntésével, avagy annak ereje által. Mert mind a Krisztus s mind a Szent Lélek egyek voltak a bizonyágtételben az Istennel. Erről mondja János, hogy hárman vannak mennyben, kik tanubizonyágot tesznek. 1 Joh. 5. Mert ha ki Krisztusban nem hitt, Szent Lélek neki nem adatott, aki pedig Krisztusban hitt, az Szent

²⁹ Margón: verus Deus

³⁰ Jól ismert, hogy Erasmus nagyon népszerű volt az unitáriusok között. A legutóbbi összefoglalás erről Mihály Balázs, *Erasmus und die siebenbürgischen Unitarien in Republic of letters. Humanism, Humanities. Selected papers of the workshop held at the Collegium Budapest*, in cooperation with NIAS between November 25 and 28 1999. Ed. by Marcell Sebők, Bp., 2005, 75-91.

³¹ Margón: Erasmi laus

³² Margón: Item praedicate evangelium in nomine Patris, filius et Spiritus Sancti.

³³ Margón: Hac forma baptismi nunquam usi apostoli notum est scilicet in nomine trinitatis

³⁴ Eusebius Caesariensis híres egyháztörténetéről van szó. A helyet nem tudtuk azonosítani.

³⁵ Margón: sensus in nomine Patris, filii et Spiritus Sancti

Lelket vett.³⁶ Látod, hogy egy így volt a Szent Lélekkel Krisztus, s az Istennel is, mert az Isten azt mondotta mennyből: Ez az én szerelmes fiam, azaz ez az én Krisztusom, a Messiás, kit nektek ígértem, ez a ti királyotok, azt hallgassátok. Krisztus is azt mondotta, hogy ő az Isten fia, és hogy ő ugyanaz királyságra született volna, amint Pilátusnak mondja. A Szent Lélek is mikor eljött, azont bizonyította, hogy ugyan a Jézus az igaz Krisztus. Könyörgött a Jézus Krisztus az Istennek, hogy az Úr Isten ezt engedje, hogy az ap[osto]lok egyek lehessenek, mint én Atyám veled egy vagyok, avagy mint mi Atyám veled egyek vagyunk, így szól. Látod-e itt az egyenlőséget, mint egy Krisztus az Istennel nem állatban, hanem bizonyágtételiben, egy akaratban, mert ő maga mondja az Krisztus: Azért kedvelt engemet az én Atyám, hogy én mindenkor azt cselekedem, ami őelőtte kedves?³⁷ Ez volt az egyenlőség, hogy mindenkor azt akarta Krisztus, amit Isten akart, és egy így volt az Istennel. Nám szépen ő maga megmagyarázza, hogy úgy legyenek egyek az ap[osto]lok, mint ő egy az Istennel. Pál apostol a Krisztus gyülekezetét egynek nevezi, hogy minnyájan egyek, egynéhány levélben így ír etc.³⁸ (7/a)

De ti, háromságosok, a Szent Írást nem az ő folyása szerint, természeti szerint, nem sarkában magyarázzátok, hanem emberi gondolat szerint, amint agyatoktól gondoltátok. Nagy különbség vagyon pedig a lelki beszédnek és az emberi gondolatoknak tulajdonsága között. Csak a betűt s a mondást vitatjátok: ezt mondja Krisztus úgymond, ezt mondja az apostol, elolvassátok a mondást, de nem értitek amit olvastok. Meg kellene ám tartanotok: az igék kövessék az értelmet, az értelemre pedig vezéred legyen, és a mondást szabjad a dologhoz, nem a dolgot a mondáshoz. Tanuljad azt is, hogy az írást is magyaráznád úgy, hogy a fundamentumot és annak gyökerét ne fordítaná el a magyarázat, így lennél igaz doktor, és így rád telnék a Krisztus dicséreti: Minden bölcs írástudó úgymint hasonló az eszes csalados emberhez etc.

Palaeologus Jakab írt más könyvet is a háromságosok ellen, ugyan Károly Peter ellen, mint szinte Sommerus János³⁹. Theodosius doctor is megmutatja a könyvben, kit Útmutatás könyvnek nevez, kit Calvinus ellen írt, hogy emberi találmány a háromság Isten. Valamennyi mondásokból ti azt erősítitek, hogy Isten volna a Krisztus. Bőven megfeleltek ellenetek ezek a bölcs emberek Dávid Ferencsel egyetemben. Mindazonáltal, hogy mindazokat mindenek nem

³⁶ Margón: Quomodo unus Christus cum Spiritu Sancto et Deo Patre unus in testimonio

³⁷ Margón: unus Christus cum Patre in testimonio et voluntate

³⁸ Lap alján: Ego et pater unum sumus etc. Omne studium Christi fuit in eo, quod et apostolos suos, imo totum mundum addicat ad hoc, scilicet quod unum sit voluntate cum Deo Patre. etc. Voluntatem patris faciat scilicet mundus.

³⁹ Jacobus Palaeologus, *Refutatio scripti Petri Caroli*, lásd *Lisznyai-kódex*. Jelzete a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban: MsU 966/B.

olvashatják, nincsenek is mindennél azoknak írások, szükség azért itt is, hogy afféle mondásokat az ap[osto]lok írásiban megmagyaráztak (!).

Legelőször aki igazán olvasta az ap[osto]lok írását, soha nem találja azt azokban, hogy Krisztus magát Istennek nevezte volna,⁴⁰ sem hogy az ap[osto]lok annak neveznék, sőt mikor Krisztus felől azt költik az irigy zsidók, hogy ember lévén Istennek nevezte maga (!), keményképpen ellene áll Krisztus, s meghamisítja beszédekét,⁴¹ (7/b) és azt mondja, hogy a bírakat ugyanmód istennek nevezte az írás, ha azért én Isten fiának mondtam magamat (és nem Istennek) hát nem szóltam káromlást, kiből az jó ki: mivelhogy az Isten nem ember, ha ő ember lévén Istennek mondotta volna magát, káromlást mondott volna. De nemhogy így értett volna maga felől, de még csak mikor azt mondja vala egy asszonyállat felőle, hogy boldog anya az, aki ilyen fiat szül, csak azt a dicséretet sem hallgatá el a kegyes szelídség miatt, azt mondá boldognak, aki az Istennek akaratját cselekedti, ha pedig valaki Istennek mondotta volna őtet, bizonyára ő szintén olyan igen megbúsult és ijedkezett volna, mint Pál és Barnabás Lystrában, mikor nekik áldozni akarnak vala, vélnék, hogy Istenek volnának. Mert mikor Jézust egy ember jónak mondotta volna, s azt sem vevé magára, merthogy csak az Isten egyedül jó valóba, amint ő maga mondja Krisztus. És noha Krisztus minden embereknél jobb, de miérthogy ember, az emberségben romlandóság lévén Istenhez képest, igazán nem mondathatik valóba jónak, mert minden jó Istentől van, és csak egyedül jó az Isten.⁴² Miért pedig hogy Krisztus soha Istennek ő magát nem nevezte, hanem mindenütt csak ember fiának, mely zsidó frázis, és annyit teszen mint ember Joh. 8.

Az apostolok írását pedig Krisztus szavához kell alkalmaztatni és nem a Krisztus szavát az apostolokhoz, mert Krisztus volt nekik fejek, és az úr feljebb való a szolgánál. És mint az Ószövetségben Mózes volt fő, és mind a több prófétákat Mózeshez kell alkalmaztatni, és nem Mózes azokhoz, ekképpen az Újszövetségben Krisztus lévén fő, e szövetségnek minden dolgainak mondásokat, írásokat a Krisztus szavaihoz kell alkalmaztatni.⁴³ Azokáért a Krisztus vallása szerint ő embernek fia és ember mindenekben, (8/a) hozzánk hasonló mindenben a büntől megválva,⁴⁴ amint Pál apostol mondja. Ez az mint Pál és Péter apostol mondák: ez férfiu által rendelte Isten ítélni e világot, és nincs ég alatt más név, hanem ez, a Krisztus neve, mely névben a hívek minden ellenségtől megszabadulnak jövődőben, mely név által a sánta embernek is gyógyulása lett volt, mert ott az salus mind a két mondásban nem üdvösséget

⁴⁰ Margón: nunquam Christus Deum se nominat

⁴¹ Lap alján: Imo se excusat, ac Dei filium sanctificatum affirmat.

⁴² Margón: Christus fuit sine peccato et bonus per se respectu Deo tamen fuit sine corruptione.

⁴³ Margón: bono sensu Dei filius et deitate praeditus imo Deus respectu hominum

⁴⁴ Margón: Magnum quod excipitur hic nullus Christo similis quoad innocentiam

jegyez, amint ti hamisan értitek, mert a görögben két salus van, nem ez a sánta emberé, hogy annak gyógyulása Krisztus nevében lett, azaz a Jézus Krisztusságának bizonyoságáért lett, mondám hogy a szabadítást nézi.⁴⁵ Ismét Péter apostol szól, hogy Krisztus nevében, mint Pál apostol is szól, hogy: Én is az vallásban és reménységben vagyok, amelyért mind a két reménység éjjel nappal esekedik az Istennek, mely reménység nézi a megszabadítást, kiről Péter is szól, mert az ígélet is ugyan beteljesedik, noha elhaladott, mert csak azért kell Krisztusnak másodszor eljönni, amelyért először eljött volt. Azt kell még elővenni, ami akkor elhaladott, még az leszen. Azért amint Péter mondja: az egek fogták be a Krisztust, mely dolog az Istenséghez nem fér, mert az Istent az egek be nem foghatják, az ő karjai mindenkoron a földön is vannak.⁴⁶ És az Isten egyszersmind mindenütt vagy, ⁴⁷ hogy pedig a Krisztus az egekben vitetett mint szent Illés és Énok, azért egyik sem mondattatik Istennek, mert ugyan őket is az egek fogták be, mint szintén Krisztust,⁴⁸ de ahun az Isten lakozik, odajárulhatatlan hely és világosság, amint Pál apostol mondja,(8/b) és amint ő maga Mózesnek, mikor kéri vala Mózes, hogy megmutassa magát: Nem láthat [kiolvashatatlan szó] úgy az ember, hogy élhessen, azaz ha engemet látna az ember, nem élhetne. Exo 23. Az Istent pedig soha senki nem látja, nem is láthatja, amint Pál apostol mondja. Hogy pedig az Isten jobbára ültette a Krisztust,⁴⁹ innét sem következik a Krisztusnak istensége, mert mivel nagyobb mondás az emennél amint Pál szól maga felől és az ő tanítványi felől: Minket, úgymond, az Isten helyheztetett mennyekben, mely mondás csak annyit teszen, hogy mennyországban részesítette, mely országban Krisztus leszen fő, mely országot Krisztus hagyott az apostoloknak, hogy könyörögjenek az Istennek, hogy eljőjön az az ország, melyben leszen az Istennek akaratja ez földön az emberektől úgy, mint mennyben az angyalok által.

Isten jobbán lenni pedig hamisan értik, hogy az istenségben való egyenlőséget tenné, mert Dávid király is Isten jobbán volt mindaddig, amíg Isten az ő ellenségét birodalma alá vetette. Sőt, az Isten néha ugyan jelt adott Dávidnak, hogy míg azt nem látja, addig az ő jobbjára felül üljön, és az ellenségre addig ne induljon, míg a jel[e]ket bizonyosan tudja, hogy az Úr Isten kiindult, kit a jelről ismert meg, és ellenségét előtte megveri, kiről lásd 2 Samuelis 2, mikor másodszor a filiszteusok ellene támadtanak volna Dávidnak. Krisztus azért az egekben nem

⁴⁵ Marón: salus mert megszabadítás, salus üdvösség

⁴⁶ Margón: Deus Pater in certo aliquo loco non comprehenditur. Christus vero in coelis.

⁴⁷ Margón: Deus ubique est. Christus non est ubique

⁴⁸ Lap alján: Obiectio sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis.

⁴⁹ Margón: Sedet ad dextram Dei Patris

uralkodik,⁵⁰ mint a Dávid Ferenc bőségesen a Szent Írásból megbizonyítja, ki ellen eleget írtak a lengyelek⁵¹ (9/a), de azok írásit ismét Palaeologus meghamisítja.

Jövendő azért, hogy Krisztus a Dávid székében üljön, melyet az Isten megígért és rendelt mindeniknek elfoglalására vagy helyreállítására. Míg eljő, addig Isten jobbjára felül ül, mely mikor leszen, ő maga sem tudta Krisztus megmondani, mikor kérdik vala az apostolok tőle, sőt, amint mondják, még az angyalok sem tudták, hanem csak egyedül az Isten tudja, mint szinte hogy azt sem tudta Krisztus, hogy elhalad az az ország, mivelhogy őtet be nem veszik akkor a zsidók, hanem Mózes és Illés mondották meg neki a Tábor hegyen Isten szavával, mind azután mondotta Krisztus az apostoloknak, hogy mint leszen az ő dolga, azelőtt soha nekik róla nem emlékezett, minthogy nem is tudta. Sőt, minekutána az egekbe vitették is, amit Isten jelentett neki, az[t] tudhatta, mint János írja a látásról írt könyvnek első részében: A Jézus Krisztusnak jelenése, melyet az Isten adott neki, hogy az ő szolgáinak megjelentsen. Látod-e, hogy ezeket sem tudta volna, ha az Isten meg nem jelentette volna neki, honnén megtetszik világosan, hogy az Isten tanította, tanítja most is a Krisztust, s tanul, mint olyan nagy méltóságra választott ember, hogy mindenben arra méltó lehessen?

Hamisan mondjátok azért azt, hogy mi azt vallanók Krisztus felől, hogy csak hiába töltötte idejét, mint szintén azt, hogy azt is hamisan mondjátok, hogy mi tagadnók a Krisztust, mivelhogy mi veletek együtt Istennek nem valljuk. Maga igaz christianus nem az volt eleitől fogva, aki a Jézust Istennek nem vallotta volna etc., (9/b) hanem aki Krisztusnak, Isten fiának és zsidók királyának vallotta, mint mi valljuk. Mert a Szent Írásban egy ez a három: Messiás avagy Krisztus, ismét Isten fia, zsidók királya. Értette ezt Bucerus Márton⁵², ki így vallott Krisztus felől: a menyembe (!) úgymond Krisztus ember, hasonló énhozzám és tehozzád, a bűntől megválva, és Dávid fia, mint szinte a többi, kik Dávid magvából valók. A mennyben pedig Messiás avagy Isten fia, mely fiúságot vett az Istentől akkor, mikor a Jordánban megmosódott, mikor a Szent Lélek reászállott. Akkor kenetik a királyságra, akkor teljesedett be az angyal szava, ki azt mondja Máriának felőle: És hívattatik a magasságbeli Istennek fiának, ki úgymond az ő népét megszabadítja az ő bűnökből, azaz azáltal megkegyelmez az

⁵⁰ Margón: Christus in coelo non regnat si credibile. Vobiscum ero in consumationem saeculi. Regnat per verbum et spiritum, ei subiecit omnia ICor 15 , resolve

⁵¹ A Dávid Ferenc védelmében éppen Glirius által összeállított és Krakkóban megjelent *Defensio Francisci Davidis...* című műről van szó, amely tartalmazza Dávid Ferenc mondott értekezését, a lengyelek reá adott válaszát, és ennek az iratnak Palaeologus által elkészített cáfolatát is. Facsimile kiadása Budapest-Utrecht, 1983. (Biblioteca Unitariorum I)

⁵² A szakirodalom nem tud arról, hogy Martin Bucer hatott volna az antitrinitáriusokra. A stasbourgi reformátor művének azonosítása további feladat.

Isten az ő bűnös népeinek, és megszabadítja őket az önségből, melyben vannak a bűnért, amint Zakariás is éneklí.⁵³

Hamisan mondjátok azért, hogy Istennek Isten fia vagyon, mint a mi doktorunk, Theodosius könyvében, kit Éσαιás 53dik részében írt megmutatódik, ellene mondhatatlan bizonyságokkal. Ezen Bucerus Mártont kérdi vala egy angliai király, a Pápa méltósága mivel romlanék hamarébb el. Azt felelte: Addig, úgymond, az nehezen, mígnem e világ végére megyen, hogy Krisztusnak pápa és az őhöz hasonlók rendelték az istenséget.

(10a) Ami néz pedig afféle mondásra: Dávid fia a Krisztus test szerint, Lélek szerint Isten fia, ugyanez mindenütt amint Bucerus magyarázza, tudniillik hogy az Isten Szent Lelkével megkente a királyságra, és így lélek szerint Isten fia,⁵⁴ test szerint pedig avagy vér szerint, akár nemzetsége szerint Dávid fia, mert ő magvából való.

Ami néz pedig afféle mondásokra, hogy Krisztus teremtés előtt lett volna: ha az írásnak folyása szerint értenétek és nem agyatok szerint, jó volna, mert Pál apostol a Krisztusban való megtért pogányok felől így ír: Minekelőtte e világ fundáltatnék, választott minket az Istenben, a Krisztusban.

De vegyük el János első részét, kiből ti legfeljebb erősítitek a Krisztusnak öröktől fogva való istenségét, kit így magyaráz a mi doktorunk Theodosius etc.

Kezdetben, azaz teremtésnek kezdetiben, mert a kezdet az, minek ideje vagyon mikor kezdetett, mint szinte Mózes így ír a teremtés felől: Kezdetben teremté Isten mennyet és a földet, szinte így értsd itt a kezdetet.

A teremtésnek azért kezdetiben Istennél volt az Ige,⁵⁵ és az Istennek elméjében és az Istennek elvégezett szándékába volt a teremtésnek kezdetiben ez az Ige, mely Igén értsd a Krisztust. Miért mondom Igén, ki megmondom ide alá, hogy azt mondja vala, így értsd ezt: az építőnek elméjében elébb vagyon az épületnek a vége avagy oka, hogynem mint az épület etc.

Minthogy a bölcs zsidók Istennel voltanak teremtés előtt, amint felül megmondám, a Messiás is, Izrael és az Isten törvénye, mert kiváltképpen ezekért teremtetett. A világ előtt az Isten a penitentialis paradicsomot, a királyiszéket, a mannát teremté, és a híveket.

Az Ige az az a dolog, avagy a Messiás, melyről mi szólunk, avagy szólni akarunk — ilyen elmével ír János. Avagy mondjuk Ige, mely igaz[ab]ban esik, hogy a Jézus, a Messiás mondatik (10b) Igének, azért, hogy Isten akaratjából és parancsolatjából jött, mint az eső is

⁵³ Margón: In voce Deus multum ambigitur

⁵⁴ Margón: Nota Christus quomodo Dei filius et Davidis

⁵⁵ Margón: Nota bene, principii vocabulum

mondatik Isten igéjének a Psalmista által ilyen okért és ilyen igéssel: És az ő igéje sietve fut etc.

Istennél vala, azaz Istennek elméjében vala, úgymint fő oka, avagy vég, mellyért e világot teremteni akarja vala etc.

És Isten vala az Ige, azaz Isten vala autora annak az Igének, kiért e világot teremteni rendelte vala,⁵⁶ mert így itt az ige Isten subiectum, és imez mondás: Ige, praedicatum. De ti visszafordítjátok és megmondjátok: ez az Ige Isten vala. Mondám, hogy imígy foly igazán az írás: és az Isten vala az Ige, mint az Úr a szelek, azaz az Úr a szeleknek adója 2 Corint. 3. Viszontag az Isten azt mondja Ábrahámnak: Én vagyok a te jutalmad. Látod-e, itt is a dolog autorért vétetik? Isten volt jutalma, mert Isten ad jutalmat neki. Ekképpen az Isten ő maga volt az Ige, mert ő teremtette és adta azt az Igét, azaz a Messiást, mint szinte ő volt Ábrahámnak jutalma, mert ő ada Ábrahámnak jutalmat.

Mindenek őáltala lettek, azaz amely Isten által mindenek lettenek. Zsidó mód szerint szól így János, miérthogy zsidó volt, mert ezt az Atya felől kell érteni, merthogy az Isten közös név az embereknek s angyaloknak is, tudniillik hogy megválasztassék az emberektől a teremtő Isten, a több istenektől is, azért teszi azt hozzá János: amely Isten által mindenek lettenek, mely mondásból a Messiás méltósága öregbedik, mert minél nagyobb valakinek az ura, annyival nagyobb a szolga is, még a legkissebik is, nemhogy a főbb.

Őbenne vala az élet. Ezt már az Messiásról kell magyarázni. Elvégezve vala azért az Istennél világ teremtésének előtte, hogy az emberi nemzetnek romlását ez által építse meg.⁵⁷ (11/a)

És ez élet vala embereknek világossága, azaz ebben vala az embereknek minden nyavalyásságából való váltsága, mert János e mondásban azt akarja mondani, mit akar az életen érteni, mert a Szent Írásban mint a szegénység és halál fájdalmakat és nyomorúságokat jegyez, ekképpen a világosság és élet boldogságot jegyez.

Ez a világosság a sötétségben világoskodik, azaz most elküldetett Messiás idejében az a boldogság lassan ki kezd nyilatkozni az evangéliomnak prédikálása által a sötétség, azaz az inség alá vettetett emberi nemzetségben.

És a sötétség ez életet meg nem foghatja, azaz az emberi nemzet, mely nyavalyák alá vettetett, ezt a boldogságot megutálta és elvesztegette a Jézus Krisztus evangéliomának megutálásával.

Ez igaz világosság vala, azaz a boldogság örökkévaló és megmaradandó vala, azaz az emberi nemzetségnek Messiása, kiről János bizonyosságot tett az Isten népének Joann. 1., nem csak

⁵⁶Margón: Et deus erat verbum, non autem verbum erat Deus, Vay constructio, vay constructio! Notandum: antagonistaie invertunt terminus verbum Deus subiectum verbum praedicat, Dominus spiritus est. Omnes per authore...

⁵⁷Lap alján: Úr Isten bezzeg kicsinyben megbotlunk. Deus Abrahamo : Ego sum merces tua

addig való Messiása vala, mint Dávid és Salamon, hanem örökkévaló, megmaradandó, kinek királysága soha meg nem szűnt volna, avagy imígy: az a boldogság és szabadítás, mellyet Isten a Jézus Messiás által akar vala megadni, ha beveszik vala a Jézust, nem ideig való vala, mint a Dávid idejebeli békesség és boldogság, hanem örökkévaló, amint Zakariás énekli, és amint az angyal mondá Máriának.⁵⁸ (11/b)Ez az, – mint, mondja az angyal Márinak – Dan. 7. Esa. 9. Luc. 1. mely megvilágosít minden embereket, azaz ez a Messiás nem rész szerint való Messiás, azaz nem oly Messiás, ki nem mindeneknek, hanem csak némelyeknek segíthetnék, mint Dávid és Salamon, hanem közönséges, oly, ki mindeneknek segíthetett volna, avagy mondják imígy: az a boldogság, mely a Messiás által lett volna, nemcsak némely embereké lett volna, mint a Dávid, a Salamon idejebeli boldogság, hanem minden embereké, azaz Istennek minden népeié, avagy az egész emberi nemzeté, e világra jövendőké.

És e világ őáltala lett, azaz őáltala újítottatott és épített meg őáltala. Értsed e világot, amely nékie hitt, mint ezen szent János írja.

És akik befogadnák őtet, azonképpen hatalmat ada, hogy Isten fiaivá lennének, akik pedig be nem fogadták őket, azokat külön nevezi.⁵⁹

És meg nem ismeré e világ őtet. Látod-é, kettő itt ez világ, mint Krisztus szól az apostoloknak: ti nem e világból valók vagytok, ismét: a világ szereti ami övé?

Az Isten be akarja vala teljesíteni az atyáknak tett minden ígéretit a Messiás által, de e világ nem ismerte meg, az Istennek akaratját nem tevé, azaz őtet Messiás helyett be nem vevé etc.

Jöve az ő tulajdonába, azaz a zsidókhöz. Azont mondja, amit oda fel, de külömb igéssel, mert ott sem világnak nevezi etc.

És az Ige testté lőn, avagy hússá, és miközöttünk lakik, azaz jóllehet a Jézus Messiás e világtól megutáltatik, és miközöttünk, szegény emberek között lakik etc. (12/a) úgy mint szegény ember, mindazáltal mi, ő tanítványi őtet igaz Messiásnak lenni ismerjük, és Messiás helyett bevettük, mert mi az ő messiásságának dicsőségét őbenne megtapasztaltuk, mint tudományából, életéből és vallástételéből és az ő dicsőségéből, mellyet a Tábor hegyen láttunk rajta, ennekfelette a Szent Léleknek mireánk való kiontásából, Matth. 17. 2 Peth. 1 Actor. 2. ki úgymond teljes vala kegyelemmel és igazsággal. Itt az igazságon az ígéretnek beteljesítését értsed, mely reá bocsáttatott vala, ezért mondattatik, hogy Isten képében volt, mint amint Pál azt mondja, hogy beszállott volt Isten e földnek legalsó részére, mert Isten a

⁵⁸ Lap alján: Obiectio Dominus spiritus est. At Christus est Dominus. Ergo Christus spiritus est. Responsio: ex puris particularibus nihil sequitur. Deinde Dominus a Domino differt. Deus Pater non solum (beirandó görög szó).

⁵⁹ Margón: Mundi duo in tempore Iesu, et nunc propter qualitatem diversam hominum dicitur duo mundi: creduli et increduli

Christus által oly bölcsességes irgalmasságát mutatta volt a népnek akkor, mely soha azelőtt nem volt, de amit János mond, hogy kegyelemmel és igazsággal teljes volt a Krisztus, azaz örökké való, megmaradandó kegyelemmel kínálta Isten az ő népét a Krisztus által, mely kegyelmes boldogsága nem olyan lett volna, mint a Mózes által avagy Dávid által adatott boldogság, hanem örökké való, megmaradandó. De miérthogy megvetették az Istent, ennek ily nagy ajándékát az Isten minden egeknek felette vitte, azaz mint bőséges irgalmasságát mutatta volt, akképpen eltávozott az ő népétől, elvitte a Messiást tőlük, és rettenetes büntetés alá vetette az ő népét, mert a Szent Írásban leszállítani mondatik az Isten, mikor az emberek megtapasztalják az Istennek rajtuk való gondját és gondviselését, felmenni mondatik az Isten mennyben, mikor megvonssza őmagát az emberektől,⁶⁰ (12/b) és irgalmasságát nem nyújtja. A János apostol írásának a több magyarázását keresd a mi doktorunk Theodosiusban. No háromságosok, mit mondtunk itt, ami másutt is a Szent Írásban világosan meg nem volna?

⁶⁰Margón: Az Isten leszáll és felmegyen